

На лоні природи

Іван Франко

Бистро шумить і грізно б'ється о каміння ріка Стрий, перепливаючи срібною гадюкою в три скрути невеличке гірське село Н. А понижче села четвертий, найкрутіший скрут. Ріка перехопила півперек усю вузьку долину, на якій лежить село. З одного боку берег пологий, ринь та мізерна левада, з другого — гора так і нависла кам'яними ребрами над рікою, а вода з усею силою б'ється о ті ребра і гризе-гризе їх зо споду, крутиться, а далі втишується, заспокоюється і творить широкий, глибоченний вир. Синіється тут прозора вода, гуляють по ній червонопері клені та швидкі плотиці, палаючи, іскриться сонце та сліпить очі.

Повище вира Стрий розлився широко, зате й мілкий там брід, яким іде й громадська дорога до Н. Хто хоче їхати до села знизу, мусить через той брід. Літом, коли вода мала, то воно й нічого, ледве по колодки засягне, а коням лиш трохи повище колін. Але коли вода велика після дощу, то не дай господи туди пускатися! Не то що вода глибока на броді, але бистра така, рве каміння з-під ніг, котить кам'яні брили з гори і дуже легко може перевернути віз. А в такому разі прощайся з душею! Понесе просто в вир. Правда, перед виром стоїть скісно поперек усеї ріки ряд великого каміння: немов здоровенні барани гуськом, через воду йдучи, полягали та й закаменіли, а об їх хребти гнівно б'ється хвиля та вкриває їх величезними шапками білої піни. Але в повінь того каміння не видно, тільки страшений шум і клекіт дає знати, де воно лежить, а як вода ще більша, то вже без шуму котиться поверх нього, тільки один однопільний водяний вал, а понижче така ж водяна долина з гребенем піни означають те місце, немов поріг при вході в бездонний вир.

Одного прекрасного літнього дня високо вже підбилося сонце над тісною Н-ською долиною; високі гори довкола, покриті чорним смерековим лісом, немов дрімали на спеці, дихаючи гарячим смоляним запахом. Село оддалік тонуло в якійсь синій памороці. Від ріки тягло свіжим духом, холодною водяною парою. На верхах гір, лисих та ясно-зелених, пестрим рядном порозкидалися турми овець; тужливо і протяжно лилися звуки вівчарської трембіти, лунаючи від верха до верха. З темної лісової гущавини на той звук відкликається інший різкий голос — то ріг скотаря, а в перестанках мов тонесенька струна десь глибоко під землею ледве чутно задзвенить — то металевий дзвоник на шиї у корови, що десь у лісі на плаю пасеться. І все те, бачиться, зовсім не перериває великої тиші, не бентежить супокоею природи. Тільки Стрий не то шумить, не то журчить принадливо, котячи по камінню свої кристалеві води,— так, бачиться, і просить тебе скупатися в своїх хвилях, освіжитись і набратися нової сили.

Не в якій іншій, а в такій власне цілі йшли до виру два молоді, свіжі й веселі панички в ясних, літніх жакетиках та в солом'яних капелюхах з невеличкими рівними крисами та з широкими трибарвними стяжками, що опоясували трохи не весь

наголовач. У старшого за ту стяжку заткнуте було сойчине крило, у молодшого якась немудра, але рідка гірська квітка, трохи чи не той приземистий полонинський будяк, що зветься головатень і вдень розпускає свою білу з великих нев'янучих платків квітку, а на ніч затулює її. У кожного на плечі закинений був рушник, а у старшого, літ коло сімнадцяти парубчака, також гарна блискуча стрільба "лефошівка". Йшли вони звільна, розглядаючись, хоч, очевидно, кождий глядів за чим іншим.

— Що за чудесний вид! — мимоволі скрикнув молодший панич. Він був роком молодший від свого брата, хоч ростом майже зовсім догонив, коли навіть не випередив його. Очі його розбігалися по неширокім, але розкішнім гірським краєвиді, від тих овець, що, немов красими ряднами, накидані були по полонині, аж до синього кришталевого плеса вирового, що лежало перед ними і відбивало в собі і скісними пластами настовбурчені сірі та червоні скелі, і стежечку, що вилася поверх них понад усею кручею, і темний бір, що підіймався ще вище над скелями і по стрімкому склоні гори п'явся та підхапувався чимраз вище, аж під саму полонину.

— Що за чудесний вид,— повторив хлопець по хвилі і широко, з повної груді дихнув пречистим повітрям, насиченим теплою парою, розігрітою в лісі живицею та пахощами цвітів і скошеної десь на лісовій поляні трави. Він, бачилось, бажав усім своїм еством нассатися тої краси, свіжості та живучої сили, якою тут дихала вся природа. Тим часом його брат бігав бистрими синіми очима по рінистій порічині, немов шукав чогось. Нараз став і зупинив брата.

— Пст, пст, стій, не рушайся!

— Що таке? — запитав молодший.

— Кулик, кулик, он там між камінням шниряє!

Він зняв стрільбу, наготовив її до вистрілу і почав підходити пташку. Але кулик, мабуть, не дурень був, бо хоч ніби й не дуже втівав, а так тільки бігав собі, поцвіркуючи та головкою потакуючи, але все ховався поза настовбурчене каміння так, що стріляти до нього було ніяк.

— Проклята бестія обережна! — прошептав зі злості панич.

— Та покинь ти його! — заговорив молодший. — Охота тобі тратити набої на таку дробину! От ходи викупаємось, а опісля ліском підемо, та на поляну, та в ярочок, то там, певно, щось більшого буде!

Але старший не слухав навіть тої бесіди, а тільки сердито та нетерпливо кивнув на меншого рукою і далі з приложеною до лиця кольбою стрільби слідив за куликом.

— І бог його знає, що то за приємність мордувати таку бідну та нешкідливу пташинку,— говорив тим часом молодший напів до брата, а напів сам до себе. — От каню, яструба, орла, то що іншого, до того я й сам охочий вистрілити. А то кулика! Ні з того пожитку, ні приємності. Мундзю, покинь! Ходи! — крикнув він голосніше, бо брат, слідячи за куликом, досить-таки далеко вниз понад ріку відбіг був від нього. Не знати, чи той крик, чи щось інше сполошило кулика, досить, що нараз він схопився і понад саму воду перелетів на другий бік Стрия.

— І чого ти, гайвороне, кричиш? — обрушився Мундзю на меншого брата. — Бач,

птицю сполошив! А я вже от-от мав вистрілити!

— Овва, велика здобич! І нащо би вона тобі здалася, хоч би й забив?

— А тобі що до того? На те, щоб забити! Коли-бо ти ні,— аби тільки мені на злість зробити! Крикнув та й наполошив.

— Агій на тебе! Ще хто знає, чи я й наполошив, а він уже аж почервонів, так розлютився! Фе, Мундзю, негарно таким бути!

— Мовчи, дурню! — крикнув Мундзю. — Що то, хто з нас старший, я чи ти? Яким правом ти будеш мене розуму вчити?

— Ну, ну, ну, гамуйся, гамуйся! Я тому не винен, що ти старший і такий дразливий. А ти вже зараз і: дурню! А що якби я взяв та й розсердився на тебе? Бо скажи по правді: який я в тебе дурень? Хоч ти роком старший від мене, але оба ми разом матуру здали, і ся тільки між нами різниця, що я маю п'яту локацію, а ти п'ятнадцяту.

— О, вже мій Тоньо почав на своїх локаціях їздити! — сердито буркнув Мундзю і відвернувся.

— Ні, ані не думаю їздити, а тільки кажу, що якби я був такий, як ти, то мав би право нагніватися на тебе. Але я не гніваюсь, бо знаю, що ти се так сказав,— спалахнув та й ляпнув!

Мундзю йшов відвернений, а при остатнім слові брата навіть плюнув і пробуркотів:

— Тьфу! П'ята локація й "ляпнув". Що то за естетичне, що за гарне слово! Ляпнув!

— Ну, то нехай тобі буде: бовтнув!

— Ще краще. Ану, ще як інакше!

— Ет, тобі-бо не догодиш! — напівповажно, а напівжартом сказав молодший. — Коли хочу докладно висловити те, що думаю, то мушу ж ужити такого слова, яке, на мою думку, найвідповідніше.

— О, певно! І саме найвідповідніше: ляпнув! Ха, ха, ха!

— Ха, ха, ха! — засміявся і собі молодший, рад, що хоч таким способом прогнав хмару з чола старшого брата, з яким хотів у добрій злагоді викупатися і пройтися по лісу поки до обіду.

Поеднавшись після невдалого полювання на кулика, брати якийсь час ішли мовчки. Вони звернули з дороги, що вела в брід ріки, і пішли стежкою понад берег. Стежка була добре втоптана,— се була піша дорога через ліси та верхи правцем до Дрогобича. Вона вилася вгору та вгору, попід ліс, височенною кручею понад виром Стрия, а там, перебігши невелику цвітисту сіножать, губилася в темнім смерековім борі. Паничі на тій сіножаті покинули стежку і подалися вниз стрімким берегом над ріку. Тут круча була вже нижча, але все-таки ще досить висока. Над самою водою висіла тут величезна скала, немов хата, вся вросла в кам'яну кручу, і тільки одним причілком вистирчала над водяну глибіню. Тільки що вершок тої скелі був рівний, мов величезний стіл. З берега понад тим столом звисали корчі ліщини та калини, обпутаної диким хмелем, тиснулося бадилля високих гірських лопухів з білявим листям, дендерева, дев'ятисильника та ще якогось високостеблого зілля з пучками здорових жовтих квіток на вершку. З-поміж них проглядували стрункі та високі стебла мушки та

інших трав. Одним словом, куточок тут був затишний і так щільно захований, що ні зі стежки, ні з левади внизу не було його видно. Тоньо на однім із своїх природничих проходів відкрив сю скалу, і відтоді кам'яний її стіл стався улюбленим місцем обох братів. Тут вони роздягалися до купелі, звідси скакали з на півтора сажня вниз у ріку, силуючися дістати ногою до дна води; тут Тоньо найліпше любив сидіти з вудкою і ловити рибу. Побіч скали, тісним кам'яним жолобом брати протоптали маленьку стежку, куди після купелі вилазили з води вгору; туди ж Тоньо й злазив, коли часом закладав у воду вершу на рибу або в каламутну воду запускав узьмик.

— Гляди, гляди, який кленище! Уй-уй! Певно, з на лікоть завдовжки! Ну, та й грубезний же! — прошептав Тоньо, стискаючи брата за рамя, коли оба стали на камені і поглянули вниз у воду. По самій поверхні гладкого кришталевого дзеркала звільна, поважно плила ціла череда невеличких кленів, а поперед неї, мов патріарх, один здоровенний клень, якого рідко удається рибакам видобути з глибоких скалистих печер, у яких він жиє.

— Ет! — сказав зразу з легковаженням Едмунд, але коли поглянув і сам побачив таку незвичайну рибу, пробудилася в ньому мисливська жилка.

— Підожди, — прошептав він до брата, — я його застрілю. У мене стрільба набита, зараз буде наш.

— Не застрілиш! — шепнув Тоньо. — Шріт відбивається від води.

— Не бійся, не відіб'ється. Не бачиш, як він верхом ходить, аж хребтове крило поверх води виставляє. Я йому туди щоб хоч одно зерно шроту впакував, то, певно, буде наш.

Едмунд хвилю прицілився й стрілив. Ревнули гори п'ятикратним відгомонам від вистрілу, бовтнулись у глибінь переполохані клені, тільки великий патріарх мов скажений почав крутитися по версі, метатися в різні боки, то поринаючи в глибінь, то знов виринаючи та хлипаючи раз по разу виставлюваним аж над воду ротом.

— Наш, наш! — радісно закричали оба брати і швидко кинулись роздягатися, не спускаючи з очей незвичайного звіра.

— Гляди, куди він попливе, щоб де-будь у печеру на запхався! — кричав Тоньо, скидаючи жакет і камізельку за одним разом.

— Дивись, дивись, де він, мусимо його зловити! — кричав Мундзьо, скидаючи, таки стоячи, черевики.

— Пішов на дно! Нема! Не видно! — сумно говорив Тоньо.

— Он там, он там знов підійшов, — радувався Едмунд, скидаючи сорочку. Ніжне біле тіло, як чистий алебастер, заблищало на сонці. Хлопець крихітку здригнувся, коли його обвіяв свіжий надрічний вітерець, але зараз скочив на край скелі, підняв угору руки і зложив до купи долоні високо над головою, лагодячися скочити у воду.

— Стій, стій, не скачи! — скрикнув Тоньо, також уже зовсім роздягнений. — А то він перелякається і зовсім утече.

— Куди має втікати, коли пострілений?

— Адже бачиш, що, мабуть, легко пострілений, коли так дуже кидається. Ходімо

стежкою вниз і легенько впливемо насеред води, то, може, й заженемо його на брід і зловимо.

А клень мов скажений кидав собою посеред виру. Брати щодуху зісковзнулися вниз по вогкій скальній жолобині над воду і потихо, Едмунд передом, а Тоньо за ним, поплили туди, де бовтався клень. Одно-однісірьке зеренце шроту попало йому в нутро, але не прошибло пухиря; риба дуріла з болю, але не швидко мусила подохнути.

— Сюди! сюди! Маю його! — крикнув Едмунд, ухопивши кленя обома руками. Клень заплюскотав і забовтався страшенно, і Едмунд, не можучи вдержати його одною рукою а не хочачи випускати, потонув ураз із ним у глибінь.

— Мундзю, Мундзю! — скрикнув переляканий Тоньо, але Едмунд не чув уже того крику. Тоньо бачив, як він у глибині боровся з міцною рибою, таки не хочачи пустити її з рук. Без намислу пішов він нурця, щоб допомогти братові, коли втім бачить—клень вирвався з Едмундових рук і погнав стрілою до берега, але Едмунд не впливав наверх. Що се таке? Чи зір омилює його, чи таки справді Едмунд, мов камінь, усе нижче й нижче спадає на дно? Тоньо бачить, як брат, немов у одчаю, махає руками, але се нічого не помагає йому. Смертельна тривога проняла хлопця; він пригадав собі, що Едмунд часом дістає корчів у нозі і що в воді такий корч чинить чоловіка зовсім безвладним. Що тут діяти? Тоньо був добрий пливак і за себе не боявся, але чув, що потопаючий може легко враз із собою потопити й найліпшого пливача, коли незручно взятися до його рятування. Правда, у Едмунда волосся було досить довге, а за волосся найліпше рятувати. Але що коли він ухопить рятуючого брата руками і потонуть оба? Та дарма! Не було часу роздумувати, — Тоньо зібрав усю силу і дав нурка. Не швидко здужав він дійти аж до дна, куди тільки що впав зомлілий і напів уже неживий Едмунд. Він уже не махав руками. Тоньо вхопив його за волосся і одним скоком витяг на поверхню води, а потім, підтримуючи лівою рукою його голову над водою, а правою рукою веслюючи, доплив щасливо до протилежного рівного берега.

— Мундзю, Мундзю! — кричав він, поклавши посинілого брата на ріні, але Мундзю не озивався, лежав, мов неживий. У страшенній тривозі почав Тоньо трясти братом, обернув його лицем униз і почав терти кулаками крижі, то знов пробував лоскотати попід пахи, але нічого не помагало. Вкінці зачав лоскотати його в підшви, і — о радість! — Едмунд ворухнув ногою.

— Живий, живий! — крикнув урадуваний хлопець.

— Мундзю, братику! Прокинься! Озовись! — кричав він над вухом брата, не покидаючи щосили терти його груди й виски. Вкінці Едмунд отворив очі і сів.

— Що зо мною? — прошептав він, важко переводячи дух.

— Ну, слава богу! Слава богу! — проговорив Тоньо.

— Що зо мною було? Як мені погано, — шептав Едмунд слабим голосом. — Ах, — скрикнув нараз і схопився на ноги, — тепер пригадую! Той проклятий клень потяг мене в глибінь. Я не хотів пустити його. Втім, нараз корч хопив мене в обі ноги. Ой! Як я перелякався, коли почув, що тону і не можу виплисти! То я топився, Тоню?

— Авжеж, що топився! Вже й на дні лежав, посинілий, як боз.

— Боже мій! І ти вирятував мене?

— Ну, се й справді слава богу, що вирятував. А то думав, що вже по тобі.

— Братику! — скрикнув Едмунд і кинувся обіймати та цілувати Тоня.

— Ну, ну, нема за що дякувати, се ж обов'язок, Мундзю, тонучого рятувати. Се кождий повинен зробити.

— Повинен! Се так, не перечу. Але чи кождий зробить? І ти ж не боявся, щоб я й тебе з собою не потяг на дно? Аджеж знаєш, се лупається.

— Боявся, та не час було думати про те, коли бачу, як ти, мов камінь, ідеш на дно! Та що про се й говорити! Слава богу, що минулося!

— А що ж клень? Де він!

— Е, нехай йому цур та біс! Нехай його раки жруть, проклятого! Через нього ти мало смерті не пожив.

— Ну, отсе-то й гарно було б, якби я його так і покинув,— скрикнув Едмунд. — Мало смерті не пожив, а кленя таки не дістав. Ні, сього не буде! Вже коли на те пішло, то він мусить бути наш.

— Га, то ходім, пошукаймо! — сказав Тоньо.

Недалеко треба було й шукати. Клень, як поліно, качався попри берег, звільна вже крутячися та широко хлипаючи зівами. Едмунд завзято, з лютістю кинувся на нього, вхопив за грубу голову і викинув на берег. Потім скочив за ним, ухопив камінь і щосили вцідив його в голову.

— А! от тобі за твоє! — крикнув він, і його лице разом посатаніло, немов у нього під руками його смертельний ворог. — На! От тобі! І ще! І ще! — І Едмунд бив, кидав та ногами топтав ту блискучу, сріблясту рибу, що в остатніх судорогах пищала та, з відчаєм хлипаючи, кидалася по піску. З її рота виступала кров, змішана з водою, у виді кровавої піни; удар каменем розбив їй одне око.

— Мундзю! — крикнув з докором Тоньо. — Що се ти робиш? Чи ж то годиться лютувати над бідним сотворінням?

— Ага! Бідне сотворіння,— кричав задиханий Мундзю, не перестаючи катувати кленя.— Бідне сотворіння, а мене на дно потягло! Ні, замучу до смерті. Най знає.

— Але ж, братику! Уважай, що й воно перед хвилию було живе, здорове, веселе, гуляло собі і жити йому хотілося, аж тут нараз — бух! Нещастя паде на нього! Адже ж і воно хотіло життя своє рятувати. Чим же воно винно? Не воно тебе затягло в безодню, а ти його.

— Ні! — скрикнув Едмунд. — Я через нього тону! Через нього! Не дарую йому! Се мій ворог, і я вбиваю ворога! Гинь, собако!

І з тим словом він ще раз ударив кленя в голову так, що той тільки раз іще стрепенувся і простягся непорушно.

Тоньо не міг дивитися на се братове знущання над бідною рибою. Він кинувся у воду і поплив на середину виру.

— Готов! — скрикнув Едмунд. — Тепер не втече! На ж тепер його тобі!

І, розмахнувши рибою, кинув нею, мов поліном, по воді. Тоньо підплив і вхопив

клєня, переплив на другий бїк, поклав його на берїжку в холод, прикрив лопухами і знов поплав до брата.

Едмунд усе ще стояв на березі голий, тремтячи всїм тїлом, мов від простуди. Його лице було блїде, зуби дзвонили, мов у лихорадцї. Ота пїмста над нещасною рибою була якимось несвідомим відрухом його глибоко потрясеного організму; той смертельний жах, який він почув був, тонучи на дно виру, вибух тепер сим жорстоким учинком. Та потїм його мїсце заняло якесь знесилєння, обридження до води і до всього окруження. Тоньо швидше опанував своє зворушення і обернувся до нього зі своїм звичайним лагідним усміхом.

— Ну, що ж, підеш до води купатися?

— Нехай їй чорт, тїй водї,— сказав Едмунд,— гидко менї на неї й дивитися! Адже ж там на днї смерть сидить! Менї вже в очї заглядала!

— Ну, се випадок! Сього бїльше не буде. Ходи!

Але Едмунд почув раптом страшну відразу від води, звичайну у всїх, що топилися. Лєдво-не-лєдво наклонив його Тоньо, щоб хоч при березї обмився з пїску, що поналипав на ньому. Ще труднїше було наклонити його переплисти на другий берег, де лежала одїж. Усе тїло його проймає дрож, коли вступив по пояс у воду, і нїзащо не хотїв пуститися плисти, поки Тоньо не взявся плисти тут же бїля нього, щоб у разї чого зараз рятувати його.

— Ну, чорт її побори, твою воду! — сказав він на другїм боцї, сїчучи зубами. — Чорт її бери з її рибами і всїм! Не хочу ані знати, ані бачити її! Остатнїй раз сьогоднї в ріцї купався, та й ще в такїй скаженїй, як отся!

— Бїдний Мундик,— сказав усміхаючися, Тоньо.— Ну, та й нагнала ж вона тобї страху, не приведи господи! Та тїлько я думаю: не зарїкайся! Хто знає, яка приїде потреба! А коли часом потопаючого побачиш? Усі зарїкання набїк, а кинешся та й рятуватимеш.

— Хїба би сестру... маму, тата та й... ну, та й тебе! А бїльше нїкого. Навїть Густка нї!

— Ха, ха, ха! От добрий брат, і старшому брату готов дати втопитися. Ну, Мундзю, сього я по тобї не надїявся.

— От велике дїло! Знаєш, як казав Кохановський: *Nie spodziewałem się tego — słowo jest człeka głupiego!** Що ти не надїявся, то ще не рація, щоб я кидався, карк ломав, аби рятувати Інших, а ще таких, що менї до них зроду-віку байдуже. Хто знає, ти, може, надїявся, що я й ворога свого рятуватиму?

— Ну, певно,— сказав поважно Тоньо.

— Нїколи! — пристрасно скрикнув Едмунд і полїз уверх жолобиною на скалу одягатися.

Тоньо замовк. Йому якось важко зробилося пїсля сеї розмови з братом. Він переплив іще раз пївперек виру, обмився добре і також вилїз із води. Самому не хотїлось купатися. Він узїв із собою нагору й убитого Едмундом клєня, що вже задубїв і лежав з широко роззявлєним кровавим ротом і з вибалушєними, також кровавими очима, немов наставився кричати зі страшного болю і в тїй хвилї захоплєний був

наглою смертю. Едмунд скинув оком на рибу, і йому зробилося так якось погано, не то стидно, не то боляче на душі, що він увесь затремтів і відвернувся.

— Тьфу! —шепнув він.— Заверни сю прокляту рибу в яку хустку або хоч у лопух, нехай не дивлюсь на її роззявлену хавку. Гидко!

* Не сподівався я того — це слово чоловіка дурного (польськ). — Ред.